

Heinz Vater: *Referenz-Linguistik*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2005.

Namjena je ove knjige, prema predgovoru autora, pružiti opsežan i kompaktan pregled središnjih područja lingvističkog proučavanja referencijskih odnosa. Iako referenciju definira kao vezu jezičnog izraza i nečega što se nalazi izvan jezične stvarnosti, autor se odlučio ne upotrijebiti pojam referencijske semantike u naslovu jer bi on za njegove potrebe bio preuzak. Opravdao je svoj izbor činjenicom kako se proučavanje referencije doduše velikim dijelom poklapa s objektom proučavanja semantike, ali bi se time zapostavio pojam i proučavanje referencije u logici, sintaksi, pragmatici i tekstnoj lingvistici.

U temeljima su ove knjige kako predavanja renomiranog njemačkog lingvиста Heinza Vatera tako i njegova vlastita istraživanja. U njemačkim se lingvističkim krugovima Vater ističe između ostalog i zapaženim uvodima u tzv. *Bindestrich-Linguistiken* (doslovno: lingvistike sa spojnicom), što je pojam koji označava s jedne strane interdisciplinarna područja lingvistike, s druge pak određenu paradigmu proučavanja jezika općenito. Poznate su njegove knjige *Einführung in die Raum-Linguistik* (Uvod u lingvistiku prostora) i *Einführung in die Zeit-Linguistik* (Uvod u lingvistiku vremena) (obje 1991., Hürth: Gabel), pa ne čudi što se 14 godina kasnije također odlučio za spojnicu u naslovu svoje knjige o referencijskoj lingvistici.

Knjiga je podijeljena na 10 cjelina: 1. *Definition von »Referenz«* (str. 11 – 20), 2. *Exkurs: Wort und Begriff* (str. 21 – 26), 3. *Zur Referenzforschung* (str. 27 – 68), 4. *Referenzbereiche* (str. 69 – 74), 5. *Situationsreferenz* (str. 75 – 92), 6. *Dingreferenz* (str. 93 – 112), 7. *Ortsreferenz* (str. 113 – 130), 8. *Zeitreferenz* (str. 131 – 152), 9. *Referenzbeziehungen in Texten* (str. 153 – 174), 10. *Schlussbemerkungen* (str. 175 – 176). Slijede *Bibliographie* (bibliografija, str. 177 – 198), *Quellenangaben* (popis izvora, str. 199 – 200), *Verwendete Abkürzungen* (popis kratica, str. 201 – 202) i *Sachregister* (kazalo pojmova, str. 203 – 206).

Autor u prvoj cjelini (*Definition von »Referenz«*), polazeći od osnovnih funkcija jezika kako su ih odredili Bühler i Searle, situira referenciju kao jedan od ključnih dijelova ljudske komunikacije. Referencijska se lingvistika prema autoru bavi odnosima jezičnih izraza prema izvanjezičnoj stvarnosti, napominjući kako je diskusija o tome što je to »izvanjezično« još uvijek vrlo živa. Nakon uvodnih napomena autor je s pomoću vrlo jednostavnih primjera prikazao osnovne odnose značenja na primjerima osoba, mjesta, vremena i procesa, ali se osvrnuo i na unekoliko problematične koncepte referiranja, kao što su metafore, dvoznačnosti ili npr. nonsens-izjave u književnim diskursima, za koje autor tvrdi da jednostavno ne referiraju. Na ovom se mjestu može primijetiti i jedina nedosljednost autora. Naime, u trećoj cjelini (*Zur Referenzforschung*, str. 30), autor napominje kako se u prirodnim jezicima može referirati i na jezik sam. On taj odnos bez ustručavanja naziva referencijskim, dok za već spomenute nonsens-izjave, kao što je već rečeno, jednostavno tvrdi da ne referiraju. Tomu

bi se moglo suprotstaviti mišljenje da te izjave referiraju na sam jezik i medij književnog teksta.

Definirajući referenciju, autor priznaje kako nije mogao zaobići odnos referencije i smisla. U tom kontekstu on spominje Fregea, za kojeg tvrdi da je uspostavio dva temeljna pola navedene problematike, iako nesretnom dihotomijom *Bedeutung–Sinn* (značenje–smisao) u kojoj se *Bedeutung* zapravo odnosi na suvremeno shvaćanje pojma referencije. U nastavku prikazuje i terminologije kasnijih autora, osvrnuvši se i na monolateralni koncept jezičnog znaka prema Ogdenu i Richardsu te Morrisu.

U uvodne napomene autor je smjestio i osvrt na Searleovu koncepciju referencije, vezanu uz govorne činove, te u skladu s tim (ne)ovisnost propozicije i ilokucije. Kao važno polazište za lingvističko proučavanje referencije autor je postavio i razlikovanje pojma referencije i deikse, koju prema Bühleru i Lyonsu definira kao referencijski odnos prema govornoj situaciji, tj. njezinim sastavnim dijelovima. Konzekvencije su toga prilično dalekosežne, budući da se uspostavlja ovdje–sada–ja–sustav subjektivne orijentacije, koji leži u temeljima ljudske jezične komunikacije. Autor ipak problematičnim smatra Bühlerovo viđenje anafore i katafore – one za autora doduše spadaju u referenciju, ali ne nužno i u deiksu, budući da se u većini slučajeva odnose na izvanjezičnu stvarnost, a ne na tekst. Autor je u uvodnu cjelinu knjige smjestio i kraći odlomak o oblicima pamćenja, i u skladu s tim o nastajanju i funkcioniranju te kapacitetu tzv. mentalnog leksikona.

Druga je cjelina, kako autor u samom naslovu navodi: *Exkurs*, tj. digresija, i to o često pogrešnom korištenju izraza *Wort* (riječ) i *Begriff* (pojam) u njemačkoj javnosti i svakodnevnoj govornoj praksi. Pokazujući na primjerima iz novinskih članaka, radijskih i televizijskih emisija kako nerazlikovanje značenja tih dvaju izraza može dovesti do apsurdnih nesporazuma, autor se zalaže da se posebice u znanstvenim krugovima »*Wort*« (riječ) rabi za jezične jedinice, a »*Begriff*« (pojam) za misaone, odnosno kognitivne.

U trećoj je cjelini (*Zur Referenzforschung*) autor sažeo ciljeve i metode različitih disciplina – lingvističkih i nelingvističkih – koje se bave proučavanjem referencijskih odnosa: logike i filozofske semantike, sintakse, lingvističke semantike, pragmatike, sociolingvistike, psiholingvistike i proučavanja umjetne inteligencije. Pri opisu ciljeva i metoda svake discipline, autor u namjeri da ova knjiga posluži kao priručnik polazi od temeljnih metoda i relevantnih teorija pojedine discipline. Tako u poglavlju o formalnoj logici počinje s njezinim središnjim pitanjima: kako se konektorima poput *i* ili *ili*, odnosno negacijskim operatorima tvore rečenice koje su istinite. Nakon toga prikazuje predikatnu logiku koja se bavi unutarnjom logičko–semantičkom strukturom riječi te dijeli rečenicu na predikat i njegove argumente. Autor napominje kako takav pristup kao krajnju posljedicu ima međusobno razlikovanje predikata upravo prema broju njihovih argumenata, tj. prema njihovim valencijama. Analizom primjera autor upozorava i na činjenicu da je odnos logičkog i gramatičkog proučavanja jezika dvojak: ona se međusobno razlikuju, ali i znatno utječu jedno na drugo.

Posebna je pažnja posvećena tzv. pragmatičkoj logici, tj. logici koja kao predmet proučavanja uzima i situaciju u kojoj dolazi do određene izjave. Pozivajući se i opet na Fregea, autor navodi kako je ključan pojam ovakvog proučavanja referencijskih odnosa tzv. *Präsupposition*, iako primjećuje kako je Frege taj izraz očito rabio u značenju pretpostavke svakoga komunikacijskog procesa – da svaka izgovorena riječ ima ostvaren ili neostvaren potencijal referiranja. Autor ključnom spoznajom vezanom uz takve »presupozicije« drži činjenicu da one dođuše imaju istinosnu vrijednost, no da one izjavnu rečenicu ne čine nužno istinitom ili neistinitom. Prema Vateru, suvremena istraživanja referencije počinju sa Strawsonom, koji presupozicijom naziva preduvjet da bi rečenica bila smisljena.

U proučavanju referencije Vater sintaksu situira u proučavanje preduvjeta, budući da su navedeni odnosi u prvom redu semantičko–kognitivne naravi. Dok se tradicionalna sintaksa koncentrirala pretežno na područja padeža i rekcije, u strukturalizmu je u središte pažnje došla sinkronijska sintaktička analiza. Ona je, međutim, kao podlogu imala i prilično strogu podjelu na vrste riječi, što je imalo svog utjecaja na proučavanje referencijskih odnosa u sklopu sintakse. Autor u tom kontekstu spominje prvu fazu generativne gramatike, u kojoj je analiza determinanti i zamjenica još uvijek bila prilično taksonomijska. Na primjerima se prikazuju metode i teorije sintaktičke analize klasičnog razdoblja generativne gramatike te u skladu s tim analiza referencijskih odnosa.

Za razliku od disciplina koje je autor već predstavio, poglavlje je o semantici počeo njezinim razvojem od antičkog razdoblja, napominjući kako su se semantičkim problemima filozofi bavili još ranije od Platonova Kratila. Prijašnja poglavlja, ona o logici i sintaksi, autor započinje razvojem tih disciplina najranije u 19. st. U prvi mah se takav autorski postupak može učiniti nedosljednim, no autorova je namjera ukratko predstaviti »povijest značenja«. Proučavanje je referencijskih odnosa i značenja naime primarno predmet semantike. Autor se oslanja na suvremene podjele značenja, na Leecha, Lyonsa i Löbnera, a kao polazište za svoje oglede o referenciji uzima ograničenje da je deskriptivno značenje prava domena semantike, dok su ekspresivno i socijalno značenje pretežno predmeti pragmatike odnosno sociolingvistike. Autor se kritički osvrnuo na semantičku analizu razlikovnih obilježja (prema Katz/Fodor), dajući nekoliko primjera koji pokazuju slabosti takve komponencijalne analize izraza. Kao napredno u tom pogledu autor prikazuje razlikovanje prototipskih i rubnih predstavnika neke kategorije te tezu o stupnjevnom kontinuumu pripadnosti nekoj kategoriji, što dokida klasično +/- određivanje obilježja pojma. Nadalje autor objašnjava neke pojmove koje smatra ključnima za temu: sinonimiju, implikaciju, hiponimiju, kontradikciju itd.

Poglavlje o pragmatici autor počinje Austinovom i Searleovom teorijom govornih činova te komponentama govornog čina. U kritičkom se svjetlu sagledava njihovo proučavanje referencijskih odnosa zbog toga što su referenciju proučavali samo u okvirima singularnih definitnih izraza. Također, za Searleov identitarni aksiom (*If a predicate is true it is true of anything identical with*

that object regardless of what expressions are used to refer to that object.), primijetio je da doduše osigurava da sinonimi, hiperonimi i parafraze mogu sadržavati istu referenciju, ali da se taj aksiom odnosi na čin izjave, a ne na odnos referencije.

Veliko je poglavlje autor posvetio psiholingvistici i kognitivnoj lingvistici te njihovu proučavanju referencijskih odnosa. Pri definiranju područja proučavanja ovih disciplina naglašena je interdisciplinarnost njihovih područja, njihovo međusobno preklapanje te preklapanje s drugim srodnim znanstvenim disciplinama: kognitivnom znanosti, psihologijom, proučavanjem umjetne inteligencije, kibernetikom. Kad je jednom tako postavio suvremeno stanje znanosti, autor ipak čvrsto određuje predmet kognitivne lingvistike prema predmetima drugih disciplina kao mentalnu strukturu koja je temelj jezičnog ponašanja, tj. proizvodnje i razumijevanja jezika. Nadalje, smatra da se kognitivna lingvistika ne treba promatrati kao dio lingvistike »između psiholingvistike i semantike«, ni kao često maglovito određeno interdisciplinarno područje, već kao zasebna disciplina koja je »kognitivnom revolucijom« lingvistiku iz područja deskriptivne znanosti uvela u razdoblje objasnidbene znanosti.

Autor smatra kako često osporavana metafora mentalnog računala koja se bavi kognitivnim preradivanjem informacija te time i jezičnom aktivnošću može biti itekako plodna, budući da novija neurološka istraživanja svjedoče o supostojanju s jedne strane kombiniranog djelovanja centralnih sistema odgovornih za misaone procese, ali s druge strane i specijaliziranog djelovanja centara koji obrađuju ulazne informacije. To je jedan od argumenata zbog kojih autor smatra da ne valja odbacivati ni holistički koncept misaonih procesa, a ni njemu suprotstavljeni modularni.

Autor se u nastavku osvrnuo na mehanizme pamćenja, zaboravljanja i sjećanja. Prema Schwarzu temeljna je pretpostavka kognitivnih znanosti postojanje koncepata, u sjećanju pohranjenih kognitivnih struktura koje mentalno reprezentiraju vanjski svijet. Oni kao gradivni materijal našega kognitivnog sustava omogućuju ekonomično pohranjivanje i preradu subjektivnih iskustvenih jedinica. Kao primjer metode proučavanja referencijskih odnosa u kognitivnoj lingvistici navodi se između ostalih poznati eksperiment proveden na University of California u kojem su studenti morali nacrtati pročelje Psychology–Linguistics–zgrade na kampusu, a koji je pokazao da koncepti ljudskog pamćenja nikada nisu fotografski točne slike senzornih ili inih iskustava.

Bitan dio kognitivne lingvistike, a itekako relevantan za proučavanje odnosa referencije jest odnos između semantičke i konceptualne strukture, ili drugim riječima, kako i u čemu se razlikuju *world knowledge* i *word knowledge*. U tom kontekstu autor spominje Jackendoffova i Bierwischeva pomalo različita stajališta u pogledu konceptualnosti semantičke strukture. Dok Jackendoff smatra da je semantička struktura konceptualna struktura, Bierwisch drži da se radi o dvije različite reprezentacijske razine, koje doduše stoje u uskoj suradnji, no napominje kako one tek djelomično odgovaraju konceptualnim odnosima. Pu-

tem jezičnih izraza se referira na koncepte, koji su u nekoj vezi s danostima stvarnog svijeta.

Nakon što je prikazao kako se u raznim disciplinama proučava referencija, zadnje je poglavlje cjeline *Zur Referenzforschung* autor posvetio razvoju samog pojma referencije u znanostima druge polovine 20. stoljeća do danas. Već je Searle primijetio kako se u tada postojećoj literaturi o referenciji može ustanoviti izvanredna količina konfuzije. Geiger je 1995. uspio, prema autoru vrlo uspješno, svesti tu konfuziju na tri osnovna pristupa (koji se nadovezuju jedan na drugi):

Filozofsko–semantičko stajalište – promatra jezik kao refleksiju apstraktnog mišljenja

Pragmatičko stajalište – u središtu su pažnje pretpostavke govornika

Kognitivno stajalište – polazište mu je spoznaja da se ne može nužno referirati na predmete stvarnog svijeta, već na nešto što postoji *in the universe of discourse*. Time je referiranje priznato kao proces koji je sličan drugim kognitivnim procesima, te prema tome podliježe njihovim zakonitostima. Tako su kategorije pretpostavki i uvjerenja, koje su ranije bile na margini interesa, postale predmetom proučavanja referencija.

Četvrta je cjelina pod naslovom *Referenzbereiche* skupila spoznaje o aktualnim i mogućim područjima referencije. I ovdje autor upozorava na aktualnu debatu oko jednostavnog pitanja »što to zapravo referira«. Thrane smatra da ne referiraju izrazi, već osobe, tj. govornici. Da i pojam referenta, tj. onog na što se referira, može biti problematičan, autor pokazuje na nekoliko grafičkih primjera s mogućim različitim interpretacijama. Također se napominje kako postoje dvije struje lingvisti u pogledu pitanja referiraju li samo nominalne fraze, ili to čine i prepozicijske, pridjevske i cijele rečenice. Konsenzus postoji međutim oko činjenice da ne referiraju, tj. ne mogu referirati veznici i uzvici. Prema Jackendoffu, pripadniku progresivne struje istraživača referencije, dokazano je kako ne postoji samo referencija na stvari, već i na mjesta, pravce, radnju, događaje, pa i način, budući da u jezicima svijeta postoje zamjenice za svaku od navedenih kategorija. Iako autor u cjelini dijeli Jackendoffovo mišljenje i o tome da su semantička i konceptualna struktura neke rečenice identične, na kraju se ove cjeline ipak postavlja pitanje koje je potakao Bierwisch: Kako dokazati da su konceptualne strukture našeg mišljenja nužno vezane ili čak identične strukturama prirodnog jezika? Ovo pitanje ipak je ostavljeno otvorenim.

U petoj cjelini, *Situationsreferenz*, kreće se od detaljnijih argumenata za već nagoviještenu tezu da ne referiraju samo nominalne fraze. Autor pokazuje da je temelj neslaganja u pogledu tog pitanja zapravo neslaganje u samom shvaćanju pojma referencije. U nastavku se s pomoću brojnih primjera obrazlažu različiti aspekti i metode analize situacijske referencije, kao i pojmovi danost, činjenica, događaj, stanje, proces, koreferentne situacije, dijateza.

Referencija na stvar se u šestoj cjelini, *Dingreferenz*, uvodno opisuje kao klasična vrsta referencije. Pritom valja napomenuti kako se izraz »stvar« ovdje

upotrebljava u širokom smislu, tj. za žive i nežive predmete u stvarnom svijetu ili nekom mogućem svijetu. Od klasične sintakse, preko semantike Chomskog, do prema autoru najvažnijih suvremenih teoretičara u ovom području, Fansełowa i Felixa, obrazlažu se metode i aspekti ove vrste referencijskih odnosa. Također se opsežno prikazuje pojam obilježja, kao i problematika osobnih imena, pokaznih zamjenica te kvantora. Kod ovog je posljednjeg prikazano kako su kvantorski sistemi prirodnih jezika bogatiji od logičkoga kvantorskog sistema.

U sedmoj cjelini, *Ortsreferenz*, polazi se od Kantove teze iz *Kritik der reinen Vernunft* da ljudsko poimanje prostora i vremena ne proizlazi iz opažanja vanjskih predmeta ili zbivanja, već iz čiste predodžbe. Prema tome, vrijeme i prostor su nužni parametri naše orijentacije u svijetu. Autor primjerima pokazuje jezične argumente iz prošlosti i sadašnjosti da je tomu zaista tako. Ti su jezični primjeri dopunjeni i filozofsko–znanstvenim konceptima Galileia, Newtona i Einsteina. Posebna je pažnja posvećena mjesnim priložima i priložnim oznakama, toponimima, ali i tzv. pozicijskoj deiksi, kod koje je važna samo pozicija govornika. Deiktičnoj strategiji autor suprotstavlja intrinzičku, koja je u prvom planu pri predmetima koji sami po sebi mogu imati neko obilježje orijentacije. U svakoj izjavi govornik topološki lokalizira predmet, birajući pri tome deiktičku odnosno intrinzičnu strategiju. Prema Hillu, ljudskom su razumu imanentne tri orijentacijske osi: gore–dolje, ispred–iza i lijevo–desno. Drvo primjericice ima svoju os gore–dolje, ali nema ispred–iza, dok kugla nema ni jednu sve dok se u govornom kontekstu ne aktualizira.

Osma cjelina, *Zeitreferenz*, bavi se vremenskim referencijskim odnosima. Iznose se teze kako se društveno određenim jedinicama mjerenja vremena ne može iskazati trajanje pojmova kao što su *trenutak*, *upravo*, *cijela vječnost*... Autor se u ovoj cjelini ne ograničava na usko lingvističko shvaćanje pojma vremena, već u tom kontekstu spominje filozofske i književne tekstove te primjere iz povijesti glazbe koji na paradoksalan način svjedoče o naravi ljudskog poimanja vremena. Nakon ovakvog širokog uvoda autor se ipak koncentrira na jezična sredstva za izražavanje vremenskih odnosa. Kritički se prikazuje Whorfova »interpretacija« jezika Hopi Indijanaca, za koji kaže da nema vremenskih formi. Autor dokazuje da se ipak radi o iskazivanju vremena radnje koje je imanentno svakom iskazu prirodnog jezika, pa sadržavalo ono makar i distinkciju svršeno–nesvršeno. Kategorija je sadašnjosti prikazana kao psihički fenomen, koji je mjerljiv na temelju ljudske percepcije i senzornog pamćenja.

U cjelini *Referenzbeziehungen in Texten*, devetoj po redu, autor se bavi ulogom referencije u tekstnoj lingvistici. U uvodnim napomenama autor napominje kako su se dvije najutjecajnije grane modernog jezikoslovlja, strukturalizam i generativna gramatika, bavile pretežno jezičnim sistemom. Tek u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća dolazi do jačanja svijesti o potrebi proučavanja uporabne prakse jezika, tj. onog što Chomsky naziva *performance*, a Saussure *la parole*. Uzrok tog zaokreta u paradigmi bila je spoznaja da jezična praksa presudno utječe na sistem. Polazeći od pretpostavke koju su u lingvistiku uveli Klein i von Stutterheim, te ranije i Hellwig, da su tema i struktura teksta od-

redene eksplicitnim ili implicitnim pitanjem na koje tekst daje ili pokušava dati odgovor, autor aktualizira pojam *referenzielle Bewegung* (doslovno: referencijalni pokret), koji označava proces proširivanja i razvijanja informacije od izjave do izjave u nekom tekstu. Način i brzina tog procesa utječu na razumijevanje teksta, koju autor dijeli na nekoliko komponenti i stupnjeva. Na nekoliko se popularnih primjera Kintscha i Van Dijka i iz autorove prakse prikazuju sporne situacije sporazumijevanja te se dokazuje kako se unatoč prilično jasnoj podjeli radi o vrlo kompleksnom problemu.

Kao primjer referencijske analize teksta navodi se Schernerovo tumačenje pasusa iz Ecova romana *Ime ruže*, u kojem William od Baskervillea s bizarno malo dokaza dokazuje gdje se nalazi (i čak kako se zove!) opatov konj–miljenik. Kao zaključak, autor navodi da polazište svake analize mora biti spoznaja da su znakovi, pa tako i donekle referencijski odnosi, vezani za sociokulturalnu i individualnu okolinu osobe kao svojevrsne diskurzivne instance. Na kraju ove cjeline autor se osvrnuo na priloge suvremenih francuskih lingvista Marie Hélène Pérennec i Oswalda Ducrota, koji se bave pitanjima polifonije u tekstovima te u skladu s tim i problemima referencije u svakodnevnoj jezičnoj praksi kada se, npr., iskazuju misli ili riječi nekoga drugog. Autor naglašava kako lingvističko poimanje polifonije teži dvo– ili trodimenzionalnom prikazu odnosa u takvim tekstovima, za razliku od teorije književnosti, koja često utočište nalazi u pojmu bezdanosti. Primjeri pokazuju koliko usko surađuju znanje o jeziku i znanje o svijetu, situacija u kojoj dolazi do iskaza te očekivanje i interpretacija pri referiranju.

Osim jedne manje nedosljednosti, ova je knjiga vrhunski priručnik napravljen s ciljem prikazivanja kako tradicionalnih metoda i teorija referencije tako i najsuvremenijih dostignuća lingvističkog proučavanja ovdje ukratko navedenih problema. Uzimajući u obzir višeslojnost samog pojma referencije, autor se ne ograničava tek na jezikoslovlje kao disciplinu koja proučava odnose značenja. Štoviše, uspješno prikazuje međusobne utjecaje različitih znanstvenih i filozofskih disciplina kojima je predmet interesa neki od oblika referencije, ali i jezik uopće. Tako spojnica u naslovu, tako reći Vaterov zaštitni znak, i u ovoj knjizi ispunjava svoje dvojako značenje: interdisciplinarni pristup jednom lingvističkom problemu, ali i zasebna paradigmatička prizma kroz koju se može doći do spoznaja o jeziku u najširem smislu.

Kristian Novak